

**Функціонування порівнянь у семантичній структурі текстів
українських замовлянь**

У статті проаналізовано порівняння в текстах українських замовлянь. З'ясовано специфіку функціонування досліджуваних компаративем. Розглянуто символічні значення порівнянь, позитивні та негативні конотації, які набувають ці лексеми в контексті.

Ключові слова: порівняння, символ, текст, семантика, замовляння.

Великого значення надавав дослідженню порівняння О.О. Потебня, підкреслюючи, зокрема, що пізнання здійснюється за допомогою порівняння пізнаваного з раніше пізнаним [8, 169], що «висхідною точкою думки є сприйняття явища, котре безпосередньо діє на чуття; але у власне порівнянні це явище аперцептується чи пояснюється двічі: спочатку безпосередньо в тій половині порівняння, яке виражає символ, потім – разом з ним у другій половині, зміст якої стає більш близьким для суб'єкта думки і менш доступним для безпосереднього сприйняття» [9, 44]. Значить, порівняння є як засобом пізнання світу, так і результатом пізнання.

Порівняння є основою творення будь-якого образу. Психологічно будь-яке словоутворення у художньому тексті проходить три стадії розвитку: 1) стадію епітета, 2) стадію порівняння, коли епітет викликає новий предмет, 3) стадію алюзії (натяку, символізму), коли боротьба двох предметів утворює новий предмет, що не міститься в обох членах порівняння. Стадія алюзії має різні фази, коли відбувається перенесення значення за кількістю (стадія синекдохи), за якістю (метонімія), коли замінюється один предмет іншим (метафора). В останній фазі одержуємо символ, тобто нероздільну єдність, засіб виразності в цьому значенні є суттю засобу символізації або початкової творчої діяльності, нероздільної пізнанням [2, 75].

Мовне порівняння – компаративема – це будь-яка конструкція мови, яка реалізує пізнавальний акт встановлення тотожності, схожості і

відмінності, тобто синтаксичне утворення, основу змісту якого становить компаративна семантика [10, 153]. Воно характеризується надзвичайною різноманітністю позначуваних об'єктів довкілля, на яких може ґрунтуватися компаративна семантика.

О.А. Остроушко пропонує таку дефініцію поняття «текст» (у лінгвістичному розумінні): текстом є складне семантичне, структуроване за певними зразками й правилами мовне утворення, яке характеризується інформативністю, цілісністю, зв'язністю, відносною завершеністю й спрямоване на виконання певного комунікативного завдання [7, 31].

Семантична структура тексту багатопланова. Семантику тексту складає не тільки сукупність денотатів як об'єктивних, номінативних, фактичних, предметно-реляційних компонентів значення [5, 129], а й множина стилістичних, прагматичних, модальних, емоційних, суб'єктивних відтінків значення [7, 36]. Також органічною частиною семантики тексту є ті смисли, які виникають у мовця й адресата на ґрунті різного роду асоціативних зв'язків [7, 36].

Тексти малого обсягу (як-от: замовляння, анекдоти, газетні повідомлення тощо) складаються з ряду висловлень і утворюють звичайно один комунікативний блок [7, 42].

У текстах українських замовлянь знаходимо численні порівняльні структури оцінно-емоційної семантики. Зокрема, тут знаходимо порівняльні сполучникові конструкції (зі сполучником *як*).

Порівняння людини зі звіром ґрунтується на характеристиці символічного образу, наприклад, вовка. Вовк – символ зла; насильства; кровожерливості; жорстокості; лицемірства; хижака; чужого; самотнього; ненаситі, жадібності; символ ночі, зими, смерті; зрідка – символ жертви обставин; символ хороброго воїна; помічник героя-добротворця в казках тощо [6, 55]. У замовлянні від лайки: *Ти, місяцю-смеркателю, смеркаси. Запираєш комори, обори, замкни йому зуби, щелепи, прищелепи, щоб він проти мене очей не витріщав, рота не роззявляв. Я їду проти його чорним*

волоом-бовкуном, щоб йому став язик кілком. Я солов'їними очима обдивлюсь, ведмежою силою доборюсь і тебе, негідного, не боюсь. Я перед тобою, як вовк, а ти перед мною, як шовк [4, 109], спостерігаємо трансформацію образу вовка та надання йому символічного значення захисника від злих сил. М. Дмитренко зазначає, що образ вовка у фольклорі – символ зла, агресії, чужої небажаної сили (окрім, звичайно, прокльонів, лихих побажань: «Щоб тебе вовки з'їли!», «Щоб ти з вовком зустрівся!») [1, 228].

Порівняння астральних об'єктів з тваринами зустрічаємо у таких рядках: *Молодик – мов бик, / У морі купався, / Та й нам показався. / Йому золоті роги, / А нам воли та корови, / Йому ж на сповня, / А нам на здоров'я. / Дай, Боже, Тебе випроводити, / А другого діждати* [4, 85]. Дійсно, не дарма місяць порівнюється з биком, адже бик – давній тотем наших пращурів, символ космічних сил – Місяця [1, 205]. Наведений вище приклад замовляння «щоб у господарстві велося», доводить, що бик символізує достаток у родині.

Порівняння крові з деревами (кіл дубовий) у замовлянні крові: *На синьому морі стоїть білий камінь, на тім камені два брати січуться, рубаються, великі рани завдають – і кров не йде. Стій, кров, як кіл (дубовий)* [4, 43] ґрунтується на визнанні народною традицією символічного значення «твердий, могутній, довговічний» стосовно такого культового дерева як дуб. Крім цього, відображення образу дуба в лікувальних замовляннях, показує ставлення до цього дерева як до оберегу. Як зазначає М. Дмитренко, у замовляннях від крикливців, щоб дитя добре спало, чоловіча стать ідентифікується з дубом, жіноча – з березою: «Дубе, дубе! Ти чорний, у тебе, дубе, білая береза, у тебе дубочки синочки, а у березочки дочки. Тобі, дуб і береза, шуміть і рости, а рожденному, хрещеному рабу Божому Івану спать та рости!» [1, 146].

Купаючи дитину зразу після народження, *першу купіль робили з чистої води, частіше з вивару вівса, «щоб був багатий і плідний, як овес». Під час першої купелі завсіди говорили: – Здоровий був, мій синочку (донечка), з*

далекої доріженьки! Намучився, поки до світу Божого ясного дістався. **Рости здоровий та кріпкий, як дуб, гнучкий, як лоза, бистрий, як вода** [4, 22]. У подібних замовляннях побажання здоров'я немовляті порівнювали з кріпкістю дуба, гнучкості – з лозою, спритності – з водою, плідності – з вівсом. Це свідчить про усвідомлення людиною якостей дуба, лози, вівса, води.

Зазвичай, за народною традицією, у замовляннях дівчина порівнюється з зорею, наприклад: **Хай дівка росте, як ясна Зоря, працюювита, талановита, красою зеленою умита** [4, 18]. І дійсно, як зазначає М. Дмитренко, зоря – це ідеальний символ дівчини, жінки [1, 113]. Традиційним епітетом до лексеми зоря є ясна, що ми й спостерігаємо у наведеному вище прикладі.

Порівняння хвороби з представником фауни – змією ґрунтується на характерних показниках, а саме: змія, кусаючи, надає людині болю, так і хвороба завдає їй страждань: *Відчинились врата, / З них мати прийшла, приплід принесла. / А за нею тягнуться темнії змії – хвороби лихії. / Відступіть від матері чистої, матері славної, / Усіма Богами береженої, вірної / Православної...*[4, 17]. Звідси й відповідні епітети до лексем: змії темнії, хвороби лихії.

Порівняння місяця з серпом базується на означенні ідентичності форм молодого місяця і серпа, як-от: **Місяцю молодий, ти як серп золотий!** / *Хай тобі буде на підлов'я, / А мені – на здоров'я!* [3, 222]. У своїй монографії М. Дмитренко пише, що на молодий місяць люди застосовували лікувальну магію слова, звертаючись саме до місяця, адже коли його не було на небі, то він сходив у потойбічний світ, у світ мертвих; вважалося, що молодий місяць може забрати в людей хвороби і віднести у те мертве царство без повернення; недарма, коли старий місяць, вмираючи, зникає, а коли з'являється, то люди просять у нього допомоги [1, 110].

Від криксів дитини замовляли: *Ходять до нас, (Кирило), люди, будьте такі, як люди. І спи, й рости, й гуляй... Чужі діти, як козенята, а (Кирило)*

як вовк... [3, 204]. Перша частина порівняння, мабуть, пов'язана з визначенням позитивних якостей людини: доброти, співчуття, порядності, доброзичливості та ін., адже саме такі люди мають ходити до хати, щоб не зурочити маленьку дитину. Щодо порівняння людини, у даному випадку – дитини, з вовком, то про це було описано вище.

У замовляннях від плаксивців спостерігаємо порівняння дитини з ангелом Божим і надання їй якостей, притаманних порівнюваному: веселий, славний, здоровий, наприклад: *Від кого те є, хай той і плаче, / А рождений, хрещений (Дмитрик) / Хай буде веселим, славним, здоровим, / Як ангел Божий*, а далі бачимо порівняння ангела Божого (якого просять доглядати за дитиною) з Богом, як-от: *Хай ангел Божий доглядає / Цього родженого (Дмитрика), / Як Бог у своєму царстві, / Аби дитина була веселою / На віки віків* [3, 199].

Більшість замовлянь спрямоване на подолання злих сил, і наші пращури реально уявляли як саме має зникнути зло. Цей процес порівнюється з тим як *дими розходяться, як врата відчиняються, як книги розкладаються*, наприклад у тексті українського замовляння: *Дай же, Господи, спання від нинішнього дня; все зло відганяю, відійди від нього враз все зло, як дими розходяться, як врата відчиняються, як книги розкладаються* [3, 190].

У замовляннях волосу: *Розійдися, розтечися, як вітер у полі, як хвиля по воді...*[3, 173] порівнюється зникнення цієї хвороби з природними явищами, як-от вітер, вода. Зауважимо, що визначальними у цьому контексті є дієслова розійдися, розтечися, які несуть особливе емоційне навантаження.

Порівняння, яке базується на якостях піску та клоччя, спостерігаємо у замовляннях епілепсії: *Щоб ти держалася, як пісок на вилах! / Щоб ти тремтіла, як клоччя на веретені!* [3, 142].

Багато замовлянь спрямовано на втамування зубного болю. Природно, що зуби справді не болять лише у мертвого, тому виправдане порівняння у такому тексті: *Щоб так у новорожденного, молитвенного, іменованого (...)*

не боліли зуби, так, як і в мертвого [3, 132]. У подібних замовляннях, крім зазначеного вище, спостерігаємо порівняння зуб – дуб, наприклад: *Ти місяцю молодий, в тебе ріг золотий. Питайся ти старого й малого, чи болять зуби у мертвого? Не болять, не щемлять. Щоб так зуб, як дуб* [3, 129]. Порівняння на основі властивостей металу зустрічаємо у такому діалогізованому тексті замовлянь: *Тіки мертвих питається: / – Чи вас зуби болять, / Чи в вас зуби щемлять? / – Ніт, ні болять, ні щемлять, / Як залізні лежать* [3, 131].

Замовляння хвороби враз за допомогою лексики з негативною конотацією супроводжується такими порівняннями: *Не коли, як баран, / Не реви, як бугай* [3, 106]. На основі властивостей предметів, у даному тексті – легкість пір'я, маємо порівняння, як-от: *Будь легенький (враз), як пір'їна, будь легенький, як мачина* [3, 103].

Побажання-порівняння часто базуються на семантичних паралелях «людина – дендролексема», «людина – предмет», як-от: *Щоб роджений, хрещений (Федір) / Був здоровий, як горіх, / Як твердий камінь* [3, 23].

Визначимо функціонування порівнянь з елементами як – так щоб, яке ти – щоб і я, наприклад: *Гора з горою, камінь з травою, риба з водою! Як камінь закаменів, так щоб крикливці занімили!* [4, 23]; *Яке ти (сонце – С.Ш.) ясне, величне, прекрасне, щоб і я така була ясна, велична, прекрасна, перед усім митом християнським* [4, 8].

Отже, образи порівнянь містять багату символіку. Здебільшого вона пов'язана з певними стереотипами, що склалися у сприйнятті людиною тваринного, рослинного, предметного світів. Лише в контексті ми можемо визначити семантику елементів того чи того порівняння, яке є одним з домінуючих лексичних засобів репрезентації особистості творця народних замовлянь.

Література

1. Дмитренко Микола. Символи українського фольклору: Монографія. – К.: УЦКД, 2011. – 400 с.
2. Василько З.С. Символізація значення слова в українському

- фольклорному мовленні (на матеріалі фауноназв у казках, піснях і пареміях): Дис. ... канд. філол. наук. 10.02.01. – К., 2002. – 260 с.
3. Ви, зорі-зориці...Українська народна магічна поезія: (Замовляння) / Упоряд. М.Г. Василенка, Т.М. Шевчук; Передм. М.Г. Василенка. – К.: Молодь, 1991. – 336 с.
 4. Замовляння / Упоряд., передмова, примітки М.К. Дмитренка. – К.: Видавець Микола Дмитренко, 2007. – 124 с. (Серія «Народна творчість». – Кн. 9).
 5. Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.
 6. Мільошин Ю.О. Вовк // ССКУ, 2005. – С. 55
 7. Остроушко О. А. Семантико-синтаксична структура текстів українських замовлянь : Дис ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Дніпропетровський національний університет / Оксана Андріївна Остроушко. – Дніпропетровськ, 2002. – 201 с.
 8. Потебня А.А. Мысль и язык. Эстетика и поэтика. – М.: Искусство, 1976. – 214 с.
 9. Почепцов О. Языковая ментальность: способ представления мира // Вопросы языкознания. – 1990. – №6. – С. 110–123.
 10. Шаповалова Н.П. Функціонально-семантичний статус порівняльних конструкцій у сучасній українській мові: Дис. ... канд. філол. наук. – Донецьк, 1998. – 180 с.

Svitlana Shulyak

Functioning of similes in semantic structure of the Ukrainian charms texts

The similes in the Ukrainian charms texts are analyzed in the article. The specificity of investigated similes functioning are studied. The symbolic meanings of similes, positive and negative connotations of the context are examined.

Key words: similes, symbols, text, meaning, charms.